

УДК 340.15:347.62-055.2](38)

DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2021.4.03>**ІГОР АЛЬБЕРТОВИЧ ЛОГВИНЕНКО,**

кандидат історичних наук, доцент,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра теорії та історії держави і права;
 <https://orcid.org/0000-0003-1505-4418>;
e-mail: igor_logv@ukr.net;

ЄВГЕНІЯ СЕРГІЇВНА ЛОГВИНЕНКО,

кандидат юридичних наук, доцент,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра конституційного і міжнародного права;
 <https://orcid.org/0000-0002-7687-843X>;
e-mail: evgeniyalogvinenko11@gmail.com

СТАТУС ЖІНКИ В АНТИЧНОМУ СВІТІ: ОСОБЛИВОСТІ ШЛЮБНО-СІМЕЙНИХ ВІДНОСИН У СТАРОДАВНІХ АФІНАХ

Досліджено основні критерії соціальної диференціації жінок у Стародавніх Афінах. Розглянуто особливості шлюбно-сімейних відносин у полісі. Визначено причини масової проституції та охарактеризовано її наслідки. У підґрунтя стратегії дослідження покладено історико-генетичний та історико-порівняльний підходи, які застосовувались під час вивчення генези шлюбно-сімейних відносин, визначення їх спільних і відмінних рис; герменевтичний та нормативно-порівняльний – під час роботи над першоджерелами, насамперед законодавством Афін. Зроблено відповідні узагальнення та висновки, де зазначено, що жінок різних соціальних груп об'єднувала відсутність будь-яких громадянських та майнових прав. Навіть вільна жінка Афін, окрім контролю з боку чоловіків свого роду, перебувала під тотальним контролем держави, оскільки та була зацікавлена в кількісному і здоровому поповненні своїх громадян, здатних брати участь в управлінні полісом та забезпечити його безпеку. Водночас у Стародавній Греції формуються перші уявлення про гармонійне співіснування чоловічого і жіночого начала, з'являються перші сумніви в біологічній природі нерівності, що в майбутньому зумовило формування ключових положень гендерних теорій.

Ключові слова: Стародавня Греція, Афіни, жінка, шлюб, проституція, гетера, авлетрида, диктеріада.

Оригінальна стаття

ВСТУП. Проблеми гендерної рівності, правового статусу жінки в суспільстві завжди привертала увагу істориків, правознавців та політиків. Як вітчизняні, так і зарубіжні науковці присвятили цим проблемам чимало праць, де досліджено різні аспекти гендерної нерівності та запропоновано можливі шляхи її вирішення. Сьогодні вже є чітке розуміння необхідності створення відповідних умов, які б унеможливили будь-які прояви дискримінації жінки за статевою ознакою, оскільки гендерна рівність є певним індикатором цивілізованості суспільства і держави. Проте варто усвідомлювати, що проблема рівності у будь-якій сфері суспільних відносин, зокрема шлюбно-сімейних, є досить складною і сягає своїм корінням у сиву давнину. У цьому сенсі слушною видається думка В. Мархініна (2016, с. 24–25), що всебічне вивчення античної історії гендерних відносин є необхідністю, оскільки

європейська думка, предметом якої стають нерівноправне становище жінки та стратегія її визволення, виникла саме в Стародавній Греції – колиці європейської цивілізації. Давньогрецьке суспільство у V–IV ст. до н. е. було розколотим за двома основними ознаками: влади рабовласників над рабами та чоловіків над жінками. Серед рабів становище чоловіків та жінок було однаковим, а серед вільних громадян чоловіки мали права, яких жінки були позбавлені. Такий стан був майже в усіх демократичних полісах, крім недемократичної Спарти, де жінки мали більше прав. Отож вивчення шлюбно-сімейних відносин у містах-державках Стародавньої Греції дозволить більш повно охарактеризувати особливості соціального статусу жінки в античному світі, зрозуміти витоки й історичні передумови гендерної нерівності, яка існує сьогодні, та визначити оптимальні шляхи її подолання.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Ми поставили за *мету* показати соціальний статус жінки у Стародавніх Афінах, визначити і проаналізувати причини, що обумовлювали соціальну диференціацію жінок давньогрецького полісу, а також охарактеризувати особливості шлюбно-сімейних відносин в афінському полісі. Ця мета передбачає вирішення таких *завдань*:

- показати місце і роль жінки у давньогрецькому суспільстві, визначити основні критерії їх соціальної диференціації;
- показати розуміння «природи жінки» у Стародавній Греції;
- дослідити шлюбно-сімейні відносини в античних Афінах та охарактеризувати їх особливості;
- проаналізувати правовий статус жінки в афінському полісі;
- проаналізувати вплив держави на розвиток шлюбно-сімейних відносин у полісах Греції та показати його наслідки;
- зробити відповідні узагальнення та висновки, показати у них зв'язок Античної Греції із сучасністю в сенсі гендерної нерівності жінок, зокрема у шлюбно-сімейних відносинах.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. У підґрунтя стратегії дослідження покладено історико-генетичний підхід, який застосовувався під час вивчення генези шлюбно-сімейних відносин в Античній Греції і тих факторів, що впливали на їх зміну. Історико-порівняльний метод став у нагоді під час визначення спільних та відмінних рис у шлюбно-сімейних відносинах Стародавньої Греції. Системним аналізом і герменевтичним методом наукового пізнання автори скористалися, опрацьовуючи першоджерела, а саме законодавство Афін та інших давньогрецьких полісів, праці античних політичних діячів, філософів, науковців та ораторів: Арістотеля, Платона, Плутарха, Фулідіда, Ксенофонта, Демосфена, Лісія та ін. Також під час вивчення законодавства міст-держав Стародавньої Греції застосовувався нормативно-порівняльний метод, який допоміг не лише з'ясувати особливості шлюбно-сімейних відносин у полісах Греції, а й більш детально охарактеризувати соціальний статус жінки тієї доби.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЯ. Здебільшого науковці, які торкаються проблем соціального статусу жінки в Стародавній Греції, беруть до уваги класичний період її історії. На наш погляд, варто розпочати розгляд теми з крито-мікенського періоду, коли жінка у шлюбно-сімейних відносинах і в суспільстві відіграла більш значну

роль, ніж століттями пізніше у полісах. Л. Винничук (1988, с. 138–139) звернула увагу на особливості вірувань давніх критян, а саме на те, що у пантеоні їхніх богів можна побачити чимало жіночих образів. Цим пояснюється, на думку дослідниці, шанобливе ставлення до жінок у суспільстві, їх участь у релігійних обрядах і святах. Літературні пам'ятки тієї доби, розписи на вазах і скульптура свідчать про участь жінок у публічних розважальних заходах та спортивних змаганнях. У мікенську епоху життя жінок майже не змінилося. Є свідчення того, що вони були представлені при дворі та разом із чоловіками займалися полюванням.

З утворенням міст-держав відбулися суттєві зміни, які торкалися всіх сфер як приватного, так і суспільного життя. У шлюбно-сімейних відносинах домінував патріархат, обов'язковою стала моногамія. Давні греки першими почали дотримуватися принципу одношлюбності, оскільки вважали, що полігнія – це звичай диких варварів, від якого благородні елліни мають відмовитися. У трагедії «Андромаха» давньогрецького драматурга Евріпіда (1999, с. 249) (бл. 480–406 рр. до н. е.) знаходимо такі рядки:

«Немає миру в тому домі, де вічно дружина

З дружиною сперечаються за ложе...

Де діти ростуть від двох матерів,

Там спори киплять і визріває ворожнеча...

На ложе єдиному

Єдиною Кипридою, о чоловіче, насолоджуйся!»

Незалежно від того, в якому полісі мешкали греки, вони мали багато в чому спільні погляди на інститут шлюбу. Вважалось, що шлюб мав вирішувати два найголовніших завдання. Перше – загальнодержавне: збільшення кількості громадян, які були б здатні захистити державу від зовнішніх ворогів. Тут варто навести фрагмент із промови Перікла (495/4–429 рр. до н. е.) на церемонії поховання афінських воїнів, які загинули у перший рік Пелопоннеської війни. Звертаючись до батьків загиблих, він, зокрема, сказав: «Ті з вас, кому вік ще дозволяє мати інших дітей, хай втішаються цією надією. Нові діти стануть батькам втіхою, а місто наше отримає від цього подвійну користь: не зменшиться кількість громадян, і збережеться безпека ...» (Фулідід, 1981, с. 83).

Друге завдання – родове: громадянин мав виконати обов'язок перед своїм родом і власною сім'єю, оскільки діти мали продовжувати рід, проводити сакральні обряди щодо предків, зберігати і продовжувати сімейні традиції.

Діти також мали піклуватися про батьків, які через вік або ж за станом здоров'я потребували допомоги (Логвиненко, 2019, с. 208).

Щодо розуміння статусу жінки в суспільстві та її місця у шлюбно-сімейних відносинах варто навести роздуми Арістотеля (1940, с. 86) (384–322 рр. до н. е.) про природу жінок та їх основне призначення. Порівнюючи відносини чоловіків і жінок з аналогічними у тваринному світі, філософ сформулював своєрідну теорію статі, за якою чоловіча стать «дає початок руху», а жіноча – «матерію». Він уважав, що жінка здатна наділити дитину лише тілом («матерією»), а душу дає чоловік. Тому роль жінки у продовженні роду є надзвичайно малою, оскільки «жіноча стать не породжує сама із себе, адже вона потребує взаємного руху й визначального початку». Чоловік, що «дає початок руху» (життя), є більш божественним і кращим за своєю природою, ніж «матерія», тобто жінка (Арістотель, 1940, с. 91). Порівнюючи жінок з євнухами та хлопчиками, які ще не здатні виконувати дітородну функцію, мислитель дійшов висновку, що «жінка – це наче безплідний чоловік» (Арістотель, 1940, с. 81). У трактаті «Тімей» Платон (1999, с. 498) (428/427–348/347 рр. до н. е.), учитель Арістотеля, взагалі стверджував, що брехливі та боягузливі чоловіки у «наступному народженні змінюють свою природу на жіночу».

Таке розуміння «природи» жінки, її другорядності відносно до чоловіка багато в чому пояснює місце жінки у давньогрецькому суспільстві, яке було доволі неоднозначним.

У Стародавніх Афінах, як і в переважній більшості полісів, жінки за соціальним статусом поділялися на три великі групи.

Перша – вільнонароджені – дружини, матері та доньки громадян міста. Вони не мали громадянських і майнових прав та повністю підкорялись батькові або ж чоловікові, які розпоряджались ними, мов своєю власністю. Здебільшого вільні жінки мали мінімальну освіту, яку здобували вдома. Навчалися співати і танцювати, вести домашнє господарство. Без дозволу батька або ж чоловіка жінка не могла вийти з будинку, а якщо це і дозволялося, то лише в супроводі служниці. Навіть вдома жінка не почувалася вільною. Вона мала перебувати в особливій частині будинку – гінекеї (Суриков и др., 2009, с. 250). Це робилося для того, щоб жінка була позбавлена можливості спілкування зі сторонніми чоловіками, які можуть завітати до будинку на запрошення господаря. Лише на сімейних святах дозволялася їй присутність разом із чоловіками. Жінки допускалися до релігійних свят та культових

заходів, під час яких постійно перебували під наглядом гінекономів – спеціальних посадових осіб, які стежили за їх поведінкою (Суриков и др., 2009, с. 270). У класичну епоху єдиним видом суспільної діяльності, яким займалася гречанка, була діяльність жриці (Dillon, 2002, р. 74; Мякин, 2014, с. 432).

Родова та сімейна клановість впливала на життя давнього грека від народження до смерті. З появою дитини на світ батько спочатку мав визнати її, а потім представити фратрії (*φρατρία* з давньогрецької – братство), що являла собою сукупність декількох родів зі своїми керівниками, релігією та бюджетом. Фратрія голосуванням підтверджувала легітимність народження, після чого дитину вносили до її реєстру. Створення сім'ї чоловіками розглядалося як об'єктивна необхідність забезпечення безперервності свого роду, збереження та продовження сімейних релігійних звичаїв і ритуалів. Тому шлюбно-сімейні відносини в Стародавніх Афінах багато в чому відрізнялись від сучасного їх розуміння.

Дівчина не обирала собі нареченого, це був обов'язок батька. Геродот з подробицями передав історію про обрання Клісфеном (565–492 рр. до н. е.) чоловіка для своєї дочки Агарісти. Тиран Сікіона запросив до себе претендентів на шлюб і тривалий час спостерігав за їхньою поведінкою, вивчав характери і влаштовував між ними спортивні змагання, щоб зрозуміти фізичну силу та витривалість кандидатів (Геродот, 1972, с. 307–309).

Шлюб передували заручини. Вони мали важливе значення, оскільки при цьому з'ясувалися майнові відносини майбутніх родичів, придане нареченої, частина якого – мейлія (розрада) – була власністю дружини й у разі розлучення поверталася сім'ї. Дати за нареченою придане вимагав не закон, а звичай, якого давні греки неухильно дотримувались. Якщо дівчина була з неможливої сім'ї чи сирота, то придане або збиралося громадянами полісу, або держава надавала на це гроші (Винничук, 1988, с. 145). Так, наприклад, доньки Арістида після смерті батька були «видані заміж державою», і кожна отримала три тисячі драхм приданого (Плутарх, 2011, с. 426). Діти, народжені у шлюбі, якому не передували заручини, не вносилися фратрією до реєстру та позбавлялися права на спадщину (Винничук, 1988, с. 145).

Чоловік мав право розірвати шлюб без будь-яких пояснень і, більш того, мав це зробити у разі скоєння дружиною перелюбства, яке вважалося найтяжчим серед злочинів проти сім'ї та моральності. Узагалі саме жінки в переважній більшості випадків виступали

суб'єктом такого злочину. За такий вчинок дружину міг карати сам чоловік. У разі небажання робити це особисто він писав скаргу архонтам. У такому випадку дружина повинна була одразу ж залишити оселю чоловіка (Syroid, Navrylenko, Shevchenko, 2020, p. 142).

Натомість дружина, маючи навіть вагомі причини, не могла розлучитися з чоловіком без відповідного рішення архонта. У законах Залевка (662 р. до н. е.) та Харонда (VI ст. до н. е.), які складались для міст Італії та Сицилії, адюльтер ототожнювався з крадіжкою, а перелюбник карався осліпленням (Логвиненко, 2019, с. 32). Плутарх, розповідаючи про реформи Солона (бл. 640–559/558 рр. до н. е.), назвав «дивними» його закони стосовно жінок. Дивність цих законів Плутарх (2011, с. 141–142) побачив у тому, що за перелюбство винному загрожувала смерть, а за згвалтування звинувачений мав сплатити штраф. Пояснення, чому саме такі покарання були встановлені Солоном, можна знайти у виправдальній промові Лісія (бл. 459–380 рр. до н. е.), яку той написав громадянину Афін Евфілету, відповідачу у справі про вбивство коханця своєї дружини Ератосфена. Відповідач детально описував обставини, які передували вбивству, та звертав увагу суду на те, що саме у власному будинку заскочив перелюбника зі своєю дружиною, що, на його переконання, було достатньою причиною скоєного. Пояснюючи законність свого вчинку, Евфілет, зокрема, сказав: «Ви чуєте, судді: закон передбачає, щоб кожен, хто здійснить насильство над вільним ... сплатив удвічі більше, ніж за насилля над рабом, а саме до цього належить і насильство над жінкою, тоді як її спокуса карається смертю... Останніх він засудив на смерть, а перших – лише до відшкодування збитків грошима, виходячи з того, що жертва насильства принаймні ненавидить гвалтівника, а спокусник настільки розбещує свою жертву, що дружина до нього прив'язується більше, ніж до чоловіка, віддає йому в розпорядження весь будинок, і навіть діти потрапляють під підозру – чи вони від чоловіка, чи від коханця. От чому таким людям законодавець призначив смерть. Мене ж, судді, закони не лише виправдовують, але навіть зобов'язують виконати цей вирок...» (Гаспаров і др., 1985, с. 36–37).

Отже, тогочасний законодавець розглядав адюльтер як більш тяжкий злочин, ніж згвалтування, оскільки перелюбник руйнував основи сім'ї. З наведеного фрагменту також можна побачити, що під час розгляду справи суд не переймався почуттями жінки, її баченням суті справи. Жінка взагалі не мала права

бути присутньою в суді. Їй заборонялось обстоювати власні інтереси на законних засадах. Вільні афінські жінки мали звертатися до кіріосіра (з грецької *κύριος* (kyrios) – пан, наглядач) – законного представника (опікуна, батька, чоловіка або ж сина) з проханням у судовому порядку захистити її інтереси (Johnstone, 2003, p. 248). Жінка не була суб'єктом судового процесу. У центрі уваги був лише чоловік з його образою та «власною правдою». Траплялись в історії поодинокі випадки, коли жінка все ж давала свідчення під клятвою, але це були скоріш винятки із загальноприйнятої давньогрецької судової практики. Така дискримінація жінки – позбавлення права давати свідчення в суді, на думку С. Єлагіної та К. Сарафаннікової (2020, с. 192–193), пояснювалась тим, що її, як і раба, не можна було притягти до суду за лжесвідчення.

Сімейна клановість чітко простежується у законодавстві. Так, у разі смерті чоловіка жінка переходила під владу сина або ж опікуна. Якщо дочка була єдиною спадкоємницею, то вона мала стати дружиною найближчого родича свого батька (Tetlow, 2005, p. 50). Усіляко заохочувалась і підтримувалась ендогамія (*ἐνδογ* з давньогрецької – всередині + *γάμος* – шлюб) – шлюб, який укладався в межах окремо визначеної соціальної групи (Бюттен, 2006, с. 338–344). Непоодинокими були випадки, коли одружувалися діти одного батька. Закон забороняв шлюб лише тим, у кого була спільна мати. Заміж дівчат видавали у п'ятнадцять років, інколи і в дванадцять.

Платон (1999, с. 237) уважав неприйнятною практику ранніх шлюбів, адже вона не відповідала потребам ідеальної держави. На його переконання, оптимальний вік, коли молоді люди мають побратися, для дівчат становив від вісімнадцяти до двадцяти років, а для чоловіків – від тридцяти до тридцяти п'яти років. Платон, як і його сучасники, вважав, що метою шлюбу є насамперед народження дітей. Виходячи з цього, мислитель у «Законах» обґрунтовував можливі підстави його розірвання. Одна з них – бездітність: «Якщо у молодій дружини немає дітей, то вона повинна укласти новий шлюб заради дітей». Оперуючи такими категоріями, як «багато дітей» або ж «мало дітей», філософ визначив і «достатню кількість дітей» афінської сім'ї – один хлопчик та одна дівчинка (Платон, 1999, с. 394–395; 2014, с. 368).

У трактаті «Політика» Арістотель виклав свої погляди на умови укладання шлюбу. Зокрема, філософ також уважав неприпустимими ранні шлюби, «оскільки у тих державах, де

вони поширені, люди слабкі та низькорослі». «До того ж, – писав мислитель, – фізичний розвиток молодих людей затримується, якщо вони вступають у статеві зносини у період визрівання сім'ї, оскільки і на це є визначений час, із закінченням якого це визрівання завершується». Виходячи з цього, Арістотель, як і його вчитель Платон, стверджував, що, аби мати здорове потомство, дівчата у шлюб мають вступати у вісімнадцять років, а чоловіки – «у тридцять сім чи ненабагато раніше». Найкращою порою року для укладання шлюбу, на думку Арістотеля (1983, с. 622–623), була зима.

Другу групу жінок у Стародавніх Афінах становили гетери – так звані супутниці, які мали розважати і супроводжувати чоловіків, які їх утримували. Гетери супроводжували чоловіків навіть під час військових походів (Ксенофонт, 1951, с. 104, 106, 139). Вони були добре освіченими: навчалися філософії, мистецтва, риторики й музики – та впливали на культурне і соціальне життя. Гетери не мали права вступати у шлюб, хоча інколи траплялися винятки з правил. Так, найбільш відомий випадок пов'язується з Періклом (495/4–429 рр. до н. е.) – відомим полководцем, державцем, одним із «батьків-засновників» афінської демократії. Перебуваючи у шлюбі, він закохався в гетеру Аспасію. Почуття були настільки сильними, що Перікл, як повідомляє Плутарх (2011, с. 227), свою дружину, від якої мав двох синів – Ксанфіппа і Парала, «видав заміж за іншого за волею її, а сам одружився з Аспасією». Цей шлюб викликав осуд громадян, проте Перікл не поступився. Аспасія не була схожою на більшість афінських жінок, які займалися виключно домашнім господарством. Вона мала прекрасну освіту, її будинок відвідували філософи Сократ, Протагор і Анаксагор, історик і мандрівник Геродот і поет Софокл. Часто своїх дружин приводили до неї чоловіки відомих афінських родин, яких приваблювали розкутість та інтелект Аспасії (Лурье, 1993, с. 327). Про вплив відомої гетери на Перікла в науковій літературі знаходимо різнополярні оцінки. Так, Я. Гуревич (1894, с. 88) уважав, що створена Аспасією атмосфера творчості позитивно впливала на особистість Перікла і сприяла його державотворчій діяльності. Іншої думки дотримувався Е. Дюпуї. Характеризуючи Аспасію, він стверджував, що колишня гетера, переслідуючи власні інтереси, «переконала греків» розпочати війну проти Самоса, Мегар і Пелопоннеса. «Цими кривавими війнами, – зауважив історик, – греки були зобов'язані виключно Аспасії» (Дюпуї, 1907, с. 127). Такий категоричний висновок відомого нау-

ковця породжує сумніви, проте, не вдаючись до всебічного аналізу причин війни, можна констатувати значний вплив Аспасії на Перікла в ухваленні вагомих політичних рішень.

Щодо визначення соціального статусу гетер варто навести думку О. Сукало. Він уважав гетер «вищою категорією вільних жінок» у Стародавній Греції. Спілкуватися з ними, стверджував науковець, було «надзвичайно престижно». Гетер побоювались, їх шанували як жриць богинь, посвячених у релігійні таїнства. Гетери наділялися недоторканністю та часто мали особисту охорону (Сукало, 2016, с. 76). Співзвучними із цією оцінкою є роздуми Г. Писаревської. Гетери, на її погляд, «наслідували свободу» та вели «незалежний спосіб життя», на власний розсуд обирали сексуального партнера тощо (Писаревская, 2016, с. 42). Д. Халлінджер (2019, р. 79) у статті «Ритм кохання: моделі сприйняття і класична професія гетери» стверджує, що гетери в Стародавній Греції – це елітні висококультурні акторки, у відносинах з якими домінував флірт, а не продажні сексуальні відносини. На наш погляд, така ідеалізація гетер та їх життя породжує сумніви, хоча б тому, що шлюб гетери з громадянином міста, як правило, не дозволявся. До того ж діти чоловічої статі, народжені гетерою, за законом Перікла не мали права отримати статус громадянина полісу.

До третьої групи жінок належали авлетриди, паллаке, диктеріади, леофори і хамаїтипаї.

Авлетриди – представниці мистецтва, зазвичай іноземки, професійні танцівниці, музики чи актриси. Дуже цінувалися давніми греками. На запрошення виступали на святах, веселили публіку та надавали інтимні послуги, за що отримували гонорари (Сукало, 2016, с. 75). Авлетриди запрошувались і на родинні свята. З їх появою матрони мали покинути залу, де відбувалася трапеза. Е. Дюпуї (1907, с. 117–121), вивчаючи історію проституції в Стародавній Греції, визначав особливий статус авлетриди так: «це не були проститутки у звичайному сенсі цього слова. Часто, правда, наприкінці застілля вони віддавались тому, хто більше платив, – продавались ніби з аукціону». І далі дослідник зауважив, що деякі авлетриди розбагатіли та стали впливовими особами в місті. Найбільш відомою з них була флейтистка Ламіа, за походженням єгиптянка. Вона зачарувала Птоломея і належала йому аж доти, доки той не зазнав поразки у морській битві. Потрапивши в полон до переможця, царя Поліоркета, вона дуже скоро зуміла не лише стати його коханкою, а й почати впливати на політику володаря Македонії.

Паллаке – співмешканки, зазвичай колишні рабині, які були відпущені на свободу. Вони перебували на утриманні чоловіка та мешкали з ним під одним дахом (Хачатрян, Печурин, 2017, с. 37). Ця соціальна група жінок давньогрецького суспільства є найменш дослідженою в науковій літературі. Щодо їхнього статусу однозначної відповіді немає. Так, розглядаючи питання, пов'язані із законністю отримання громадянських прав незаконнонародженими (*nothoi*) та їх наглядом, Б. Робертсон (2000) проаналізував умови, за яких Народні збори могли надати громадянство, й одна з них – походження людини, встановлення її батьківства. Афінське законодавство визнавало співжиття законним, якщо паллаке була формально заручена з громадянином міста. Тоді діти, народжені в такому союзі, визнавалися законними (*gnēsioi*) й отримували громадянство. Є. Нікітук (2014, с. 110–111), розглядаючи проблему нагляду за незаконнонародженими (*nothoi*) в афінському полісі, дійшов висновку, що діти паллаке хоч і вважалися від народження вільними, проте лише за певних обставин (війна, особливі заслуги перед містом тощо) мали можливість отримати громадянство. Отже, підсумовуючи вищевикладене, спираючись на першоджерела та доробок науковців, можемо констатувати, що в Афінах практикувалися дві форми шлюбу: звичайний законний (*γάμος*) та узаконене співмешкання (*ἐγγύησις*), яке укладалося особливою процедурою заручин, яку проводили у присутності архонта-полемарха (Демосфен, 1994, с. 528).

Диктеріади – публічні жінки, які надавали сексуальні послуги за гроші, становили нижчу ланку цієї соціальної ієрархії. Диктеріади зазнавали найбільших утисків: мали проживати у передмісті, носити спеціальний одяг та перуку, фарбувати волосся, їм заборонялося завітати до міста, відвідувати храми й бути присутніми на релігійних святах (Гурнак, 2016, с. 91).

Для кращого розуміння ролі й місця диктеріад в афінському суспільстві варто звернути увагу на особливості формування системи цінностей у молодого покоління.

Принизливе ставлення до жінки в Стародавніх Афінах культивувалося серед хлопчиків з дитячих років. У школі учні займалися фізичними вправами, навчалися музики, співу, вивчали грамоту й заучували напам'ять вірші. Пісні Гомера, які вважалися джерелом мудрості, та поеми засновника дидактичного епосу Гесіода формували у молодого покоління впевненість, що головним достоїнством дівчини є

цнотливість, сама ж дівчина має сидіти вдома та займатися хатніми справами. Навіть заняття цариці в «Одіссей» Гомера (1985, с. 85) описується так:

«Кроком поспішним пройди ти крізь залу до покоїв цариці;

Там перед яскравим вогнищем її ти побачиш.

З великою майстерністю пряде тонкі пурпурні нитки

Біля колони високої, у колі наближених служниць».

У поемі «Теогонія» Гесіода (2001, с. 38) жінки «у бідності гіркій не супутниці – супутниці лише у багатстві», вони «причасниці шкідливих справ», проте є й інша біда – старість, а отже:

«Хто шлюбу і жіночих шкідливих справ уникає

Й не бажає одружуватися: приходе сумна старість –

І залишається старий без догляду!»

У дидактичній поемі «Роботи і дні» поет попереджає (Гесіод, 2001, с. 63):

«Від жінок біжи вертихвісток, солодких промов їх не слухай.

Розум тобі жінка запаморочить і швидко стодоли спустошить.

Вирить насправді крадію нічному, хто жінці вірить!»

Як бачимо, з дитинства у чоловіків формувалося викривлене розуміння ролі й місця жінки в суспільстві та сім'ї. Тотальне принизливе ставлення до жінки, на думку В. Мархініна (2016, с. 25), призвело до того, що у Стародавній Греції поширилася і стала мало не звичаєм педерастія (статеві зносини між дорослим чоловіком із хлопчиком-підлітком чи юнаком; від давньогрецької *παῖς* – дитя, хлопчик, і *ἐραστής* – люблячий, тобто любов до хлопчиків).

Це ганебне явище набуло таких масштабів серед молоді, що змусило Солон створити інститут легальної проституції. Таке рішення відомого реформатора виникло не на порожньому місці, воно мало релігійне та культурне підґрунтя (Sells, 2016; Budin, 2008). Солон купив за рахунок республіки азійських рабинь, які розміщувались в особливих приміщеннях – диктеріонах, що, як уже зазначалося, були розташовані у передмісті, біля порту. Диктеріони контролювалися державою, за сексуальні послуги рабинь устанавлювалась фіксована оплата. Ці заклади швидко стали популярними серед чоловіків Афін, і невдовзі відкрилися приватні диктеріони, власники яких сплачували до казни великі податки. Із часом диктеріони відкрилися і в самому місті, проте їх

поповнювали не іноземні рабині, а гречанки, представниці нижчих прошарків населення. У цих будинках терпимості оплата за послуги була вищою, ніж в інших подібних до них закладах, оскільки жінки тут спілкувалися зрозумілою для відвідувачів мовою. Такі диктеріони, перебуваючи під наглядом муніципальної поліції, приносили великі прибутки їх власникам і систематично поповнювали бюджет міста (Дюпуі, 1907, с. 91–92).

З огляду на те, що диктеріони стали джерелом стабільного і значного фінансового поповнення статків їх власників та держави, законодавець надав їм особливого статусу недоторканності: не дозволялося звинувачувати в адюльтері того, хто відвідував цей заклад, батько не мав права забрати синів, якщо вони там перебували, кредитори – переслідувати свого боржника тощо (Дюпуі, 1907, с. 92–93).

Найнижчу ланку соціальної ієрархії жінок становили леофори (*Λεωφόροι*) – повії, які обслуговували за невелику платню клієнтів просто на вулицях, та хамаїтипаї (*χαμαίτιπαι*), які надавали свої послуги в громадських місцях (Tsoucalas et al., 2021, p. 230).

Розпусне життя в Стародавніх Афінах, коли разом із дружиною чоловік часто утримував співмешканку й відвідував диктеріони, мало наслідком небажану вагітність жінок. Тому практика абортів була доволі поширеною. Дружина чи утриманка могла зробити аборт, але з дозволу чоловіка і за умови раннього терміну вагітності. Якщо ж дитина народжувалась, а батько її не визнавав, то її «виставляли на показ». Дитину саджали у глиняний горщик або ж казанок і залишали без догляду на вулиці. Якщо дитину забирали, то ростили як свого раба (Бюттен, 2006, с. 346). Постає риторичне питання: чи робилося це з дозволу матері, і хто зважав на її почуття? Відповідь є очевидною.

У працях давньогрецьких філософів знаходимо пояснення необхідності проведення абортів. Так, Арістотель ідеальну державу бачив такою, де подружжю має бути встановлено граничний вік для народження дітей, оскільки потомство від «перезрілих батьків» народжується в «фізичному і розумовому плані недосконалим та слабким. Таким «граничним віком», після досягнення якого народження дітей стає небажаним, мислитель визначає п'ятдесят років. Особливу увагу він приділив абортам, адже «жодного каліку рости не треба», а також не потрібно народжувати «більше дозволеної кількості». Від небажаного потомства слід позбутись до того, як у «зародка з'явиться чутливість до життя» (Арістотель, 1983, с. 623–624).

Отже, аборти у Стародавній Греції розглядалися як необхідність, за допомогою якої вирішувались проблеми перенаселення, утримання необхідного балансу соціального складу полісу та планування кількості його громадян. Це призвело до того, що переривання вагітності проводили як професійні, так і непрофесійні абортмахери. У колективній статті «Переривання вагітності за бажанням жінки: історичні, юридичні та медичні аспекти» автори доволі детально проаналізували пагубні наслідки масової проституції та практики абортів у Стародавній Греції для здоров'я жінок. Звертає на себе увагу те, що автори, характеризуючи цю проблему з медичного погляду, переходять на моральну її оцінку: вживають термін «дітубивство», – яка за своєю суттю є правильною і прийнятною (Арутюнова і др., 2017, с. 63).

Варто зазначити, що в науковій літературі можна знайти й іншу оцінку наслідків масової проституції. Так, наприклад, автори статті «Жіноча проституція, гігієна і медицина в Стародавній Греції: особливість взаємозв'язку» стверджують, що «праця й досвід повій у Давній Греції сприяли сучасному розумінню етики, цензури, гомосексуалізму, еротичного виховання, особистої гігієни і косметики», а також багатьох медичних тем, таких як психологія венеричних хвороб, епідеміологія, фармакологія та планування сім'ї. «Сучасний світ, – зазначають науковці, – виграв від того, що давні греки прийняли проституцію як неминучий компонент сучасної людської сексуальності» (Tsoucalas et al., 2021, p. 233). Не вдаючись до аналізу «внеску» давньогрецької проституції в розвиток медицини, зазначимо, у статті проігноровано моральну складову цього негативного явища й не показано, які наслідки мало заняття проституцією для здоров'я давньогрецької жінки.

ВИСНОВКИ. Підсумовуючи вищевикладене, можемо зазначити, що становище жінки у давньоафінському суспільстві було неоднозначним. Хоча статус жінок різних соціальних груп мав відмінності, проте їх об'єднувало загальне принизливе ставлення до них чоловіків, відсутність будь-яких громадянських і майнових прав. Негативне ставлення до жінки культивувалось у чоловіків з дитинства. Жінка уявлялась як «матерія», яка має виконувати найголовнішу функцію – народжувати. Окрім чоловіків свого роду, вільна жінка Афін перебувала під тотальним контролем держави, оскільки та була зацікавлена в кількісному і здоровому поповненні своїх громадян, здатних брати участь в управлінні полісом та забезпечити його безпеку. Зважаючи, що Афіни

перманентно перебували у стані війни, контроль з боку держави був доволі суворим, що знайшло своє відображення в законодавстві. Нетерпимість до протилежної статі поряд із гіпертрофованим уявленням чоловіка про своє призначення і роль у суспільстві й державі остаточно сформувалися і яскраво виявилися у класичний період Стародавньої Греції. Це, врешті, стало одним із факторів, який призвів до соціальних потрясінь в Афінському полісі. Ра-

зом із тим саме у класичний період Стародавньої Греції формуються перші уявлення про гармонійне співіснування чоловічого і жіночого начала, про духовність і кохання між чоловіком і жінкою, а також в античній філософії з'являються перші сумніви щодо біологічної природи нерівності, що в майбутньому зумовило формування ключових положень гендерних теорій.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Budin S. *The Myth of Sacred Prostitution in Antiquity*. New York : Cambridge University Press, 2008. 366 p. DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511497766.001>.
2. Dillon M. *Girls and Women in Classical Greek Religion*. London ; New York : Routledge, 2002. 448 p.
3. Hullinger D. Rhythm of Love: Patterns of Perception and the Classical Profession of the Hetaira. *Antichthon*. 2019. Vol. 53. Pp. 79–86. DOI: <https://doi.org/10.1017/ann.2019.3>.
4. Johnstone S. Women, Property, and Surveillance in Classical Athens. *Classical Antiquity*. 2003. Vol. 22, No. 2. Pp. 247–274. DOI: <https://doi.org/10.1525/ca.2003.22.2.247>.
5. Robertson V. G. The scrutiny of new citizens at Athens // *Law and social status in Classical Athens* / ed. by V. Hunter, J. Edmondson. Oxford, 2000. Pp. 149–174.
6. Sells D. Prostitution and Panhellenism in Aristophanes' *Peace*. *Archiv für Religionsgeschichte*. 2016. Vol. 1. Pp. 69–90. DOI: <https://doi.org/10.1515/arege-2015-0005>.
7. Syroid T., Havrylenko O., Shevchenko A. Foundation for Criminal Law in Antique States of the North Black Sea. *Journal on European History of Law*. 2020. Vol. 12, No. 2. Pp. 136–146.
8. Tetlow E. M. *Women, crime, and punishment in ancient law and society* : in 2 vol. New York ; London : Continuum, 2005. Vol. 2. 353 p.
9. Tsoucalas G., Michales S., Androustos G., Vlahos N., Karamanou M. Female prostitution, hygiene, and medicine in ancient Greece: a peculiar relationship. *Archives of the Balkan Medical Union*. 2021. Vol. 56, Iss. 2. Pp. 229–233. DOI: <https://doi.org/10.31688/ABMU.2021.56.2.12>.
10. Аристотель. *О возникновении животных*. Ленинград : Изд-во Академии Наук СССР, 1940. 250 с.
11. Аристотель. *Сочинения* : в 4 т. / пер. с древнегр. ; общ. ред. А. И. Доватура. М. : Мысль, 1983. Т. 4. 830 с.
12. Арутюнова Е. Э., Арутюнова А. А., Дикке Г. Б., Аполихина И. А. Прерывание беременности по желанию женщины: исторические, юридические и медицинские аспекты. *Фарматека*. 2017. № 3. С. 60–63.
13. Бюттен А.-М. *Классическая Греция*. М. : Вече, 2006. 384 с.
14. Винничук Л. *Люди, нравы и обычаи Древней Греции и Рима* / пер. с польск. В. К. Ронина. М. : Высшая шк., 1988. 496 с.
15. Геродот. *История в девяти книгах* / пер. и прим. Г. А. Стратановского ; под общ. ред. С. Л. Утченко. Ленинград : Наука, 1972. 600 с.
16. Гесиод. *Полное собрание текстов* / вступ. ст. В. Н. Ярхо, коммент. О. П. Цыбенко. М. : Лабиринт, 2001. 256 с.
17. Гомер. *Одиссея*. М. : Правда, 1985. 320 с.
18. Гуревич Я. Г. *История Греции и Рима (курс систематический)*. СПб. : Тип. И. Н. Скороходова, 1894. 279 с.
19. Гурнак А. В. Зарождение проблемы пола в философской мысли Древней Греции. *Контекст и рефлексия: философия о мире и человеке*. 2016. № 4. С. 90–97.
20. Демосфен. *Речи* : в 3 т. / отв. ред. Е. С. Голубцова, Л. П. Маринович, Э. Д. Фролов. М. : Памятники исторической мысли, 1994. Т. 2. 544 с.
21. Дюпуи Э. *Проституция в древности и половые болезни* / пер. доктора Л. В. СПб. : Тип. Т-ва «Народная Польза», 1907. 327 с.
22. Еврипид. *Трагедии* : в 2 т. / пер. с древнегр. И. Анненского ; изд. подгот. М. Л. Гаспаров, В. Н. Ярхо. М. : Ладомир ; Наука, 1999. Т. 1. 644 с.
23. Елагина С. А., Сарафанникова Е. Д. Правовое положение женщин в Древнем Риме и Афинском полисе // *Student Research* : сб. ст. X Междунар. науч.-исслед. конкурса. Пенза : МЦНС Наука и Просвещение, 2020. С. 190–193.
24. Ксенофонт. *Анабасис* / пер., ст. и прим. М. И. Максимовой ; под ред. И. И. Толстого. М. ; Ленинград : Изд-во АН СССР, 1951. 301 с.

25. Логвиненко Е. С. Захист прав жінок на статеву недоторканність і статеву свободу: історія та сучасність. *Право і суспільство*. 2019. № 3. С. 30–38.
26. Логвиненко Е. С., Логвиненко І. А. Покарання в праві держав Стародавнього світу. Харків : ФОРМ, 2019. 252 с.
27. Лурье С. Я. История Греции. СПб. : Изд-во Санкт-Петербург. ун-та, 1993. 680 с.
28. Мархинин В. В. Античная Греция: идея гендерного равенства. *Философская мысль*. 2016. № 7. С. 23–48.
29. Мясин Т. Г. «Мудрая» Сапфо или философия древнегреческой инициации (сапфический фиас в свете новейших археологических и папирологических открытий). *ΣΧΟΛΗ (Scholē). Философское ан-тиковедение и классическая традиция*. 2014. Т. 8, вып. 2. С. 425–444.
30. Никитюк Е. В. Декрет Феозотида: к вопросу об афинских *nothoi* // Мнемон. Исследования и публикации по истории античного мира : сб. ст. / под ред. Э. Д. Фролова. СПб., 2014. С. 109–118.
31. Ораторы Греции: перевод с древнегреческого / сост. и науч. подгот. текстов М. Гаспарова. М. : Худ. лит., 1985. 495 с.
32. Писаревская А. А. Положение женщин в Афинской демократии. *Проблемы современной науки и образования*. 2016. № 26 (68). С. 39–43.
33. Платон. Законы / пер. с древнегр. ; общ. ред. А. Ф. Лосева, В. Ф. Асмуса, А. А. Тахо-Годи. М. : Мысль, 1999. 832 с.
34. Платон. Законы. Послезаконие. Письма. СПб. : Наука, 2014. 519 с.
35. Платон. Филеб. Государство. Тимей. Критий / пер. с древнегр. ; общ. ред. А. Ф. Лосева, В. Ф. Асмуса, А. А. Тахо-Годи. М. : Мысль, 1999. 656 с.
36. Плутарх. Сравнительные жизнеописания. М. : Эксмо, 2011. 1504 с.
37. Сукало А. А. Социальные девиации: проституция и гетеризм в культурно-досуговом ракурсе. *Вестник Санкт-Петербургского государственного университета культуры и искусств*. 2016. № 1 (26). С. 73–79.
38. Суриков И. Е., Ленская В. С., Соломатина Е. И., Тараушвили Л. И. История и культура Древней Греции : энциклопедический словарь / под общ. ред. И. Е. Сурикова. М. : Языки славянских культур, 2009. 792 с.
39. Фукидид. История / изд. подгот. Г. А. Стратановский, А. А. Нейхарт, Я. М. Боровский. Ленинград : Наука, 1981. 544 с.
40. Хачатрян К. В., Печурин И. В. Правовой статус женщины в античном полисе. *Образование и наука в России и за рубежом*. 2017. № 3. С. 36–40.

Надійшла до редакції: 03.11.2021

ЛОГВИНЕНКО И. А., ЛОГВИНЕНКО Е. С. СТАТУС ЖЕНЩИНЫ В АНТИЧНОМ МИРЕ: ОСОБЕННОСТИ БРАЧНО-СЕМЕЙНЫХ ОТНОШЕНИЙ В ДРЕВНИХ АФИНАХ

Исследованы основные критерии социальной дифференциации женщин в Древних Афинах. Рассмотрены особенности брачно-семейных отношений в полисе. Раскрыты причины массовой проституции и показаны её последствия. В основу стратегии исследования положены историко-генетический и историко-сравнительный подходы, которые использовались при изучении генезиса брачно-семейных отношений и определении их общих и отличительных черт; герменевтический и нормативно-сравнительный – при работе с первоисточниками, прежде всего законодательством Афин. Сделаны соответствующие обобщения и выводы, где отмечено, что женщин разных социальных групп объединяло отсутствие каких-либо гражданских и имущественных прав. Даже свободная женщина Афин, кроме мужчин своего рода, находилась под тотальным контролем государства, поскольку оно было заинтересовано в количественном и здоровом пополнении своих граждан, способных принимать участие в управлении полисом и обеспечить его безопасность. В то же время в Древней Греции формируются первые представления о гармоничном сосуществовании мужского и женского начал, появляются первые сомнения в биологической природе неравенства, что в будущем обусловило формирование ключевых положений гендерных теорий.

Ключевые слова: Древняя Греция, Афины, женщина, брак, проституция, гетера, авлетрида, диктерида.

LOHVYENKO I. A., LOHVYENKO YE. S. THE STATUS OF A WOMAN IN THE ANCIENT WORLD: FEATURES OF MARITAL AND FAMILY RELATIONS IN ANCIENT ATHENS

The status of women in Ancient Athens has been studied, the main criteria of their social differentiation have been determined. The main social groups of women have been characterized, their common and distinctive features have been revealed. The contemporary understanding of the nature of women have been shown. Features of marital and family relations in ancient Athens have been considered. The influence of the state on the development of marital and family relations in the policies of Greece has been analyzed. The causes of mass prostitution have been considered and its consequences described.

The research strategy is based on the historical-genetic approach used to study the genesis of marital and family relations in ancient Greece, as well as historical comparative used to determine the common and distinctive features in marital and family relations of ancient Greece. Systematic analysis, hermeneutic and normative comparative methods were used in the work on primary sources, primarily the legislation of Athens, which helped to describe in more detail the social status of women of that time.

Relevant generalizations and conclusions were made stating that the status of women of different social groups differed, but they were united by the general degrading treatment of men and the absence of any civil and property rights. Negative attitudes towards women have been cultivated by men since childhood. The woman was imagined as "matter", which was to perform the most important function, which is to give birth. In addition to men of her kind, the free woman of Athens was under the total control of the state, as it was interested in the quantitative and healthy replenishment of its citizens, able to participate in the management of the policy and ensure its security. Given that Athens was permanently at war, state control was rather harsh, which was reflected in the legislation. Intolerance of the opposite sex, along with the hypertrophied idea of man's purpose and role in society and the state finally formed and became apparent in the classical period of ancient Greece. This eventually became one of the factors that led to the social upheavals in the Athens polis. However, it was in the classical period of ancient Greece formed the first ideas about the harmonious coexistence of male and female, spirituality and love between man and woman, as well as in ancient philosophy, the first doubts about the biological nature of inequality, which in the future led to the formation of key provisions of gender theories.

Key words: *Ancient Greece, Athens, woman, marriage, prostitution, heterosexual, avletrida, dicterium.*

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Логвиненко І. А., Логвиненко Є. С. Статус жінки в античному світі: особливості шлюбно-сімейних відносин у Стародавніх Афінах. *Право і безпека*. 2021. № 4 (83). С. 28–37. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2021.4.03>.

Citation (APA): Lohvynenko, I. A., & Lohvynenko, Ye. S. (2021). The status of a woman in the ancient world: features of marital and family relations in Ancient Athens. *Law and Safety*, 4(83), 28–37. <https://doi.org/10.32631/pb.2021.4.03>.